

Aneta Bartnicka-Michalska

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Polimorficzność motywacji osób twórczych. Implikacje pedagogiczne

Summary

POLYMORPHIC NATURE OF MOTIVATION IN CREATIVE PEOPLE. IMPLICATIONS FOR TEACHING

In the article the hypothesis of motivational polymorphism in creativity is formulated and confirmed. The hypothesis assumes that activation of creative behaviour needs many different types of motivation, which are variations of one main motivation. The theoretical basis of this article rests on Józef Koziński's concept of *psychotransgressionism*, which assumes that creative behaviour can be activated by three motivations: self-esteem motivation (hubristic), motivation of the meaning of life and motivation of self-efficiency. In this study on a sample of interpreting artists ($N = 133$), creative behaviour was measured using the STZ questionnaire (Strzatecki 2003). The motivational orientations were measured using the Polish adaptation of Power Motivation Scale (PMS) by Tokarz and Trzebińska (2011), the Polish adaptation of Life Attitude Profile questionnaire (LAP-R) by Klamut (2010) and the Polish adaptation of General Self-Efficacy Scale questionnaire (GSES) by Juczyński (2001). The results confirmed the hypothesis of a polymorphic nature of motivation in creative people. Educational implications of results are discussed.

Key words: interpreting artist, efficient personality, polymorphism of motivation.

red. Paulina Marchlik

W artykule są opisane wybrane zagadnienia dotyczące motywacji osób twórczych, uzdolnionych artystycznie. Sprawdzano, czy w przypadku osób badanych – artystów interpretujących – będzie można zaobserwować zjawisko polimorficzności, czyli wielopostaciowość jednej motywacji. Odwołując się do

założeń koncepcji Psychotransgresji Józefa Kozielskiego i koncepcji Sprawności Osobowości Andrzeja Strzałeckiego, spodziewano się, że w aktywizowaniu Stylu Twórczego Zachowania (STZ) będą brać udział różne postacie motywacji o charakterze transgresyjnym. Opierając się na podstawach teoretycznych, przyjęto, że postaciami motywacji transgresyjnej będą: motywacja hubrystyczna, motywacja sensu życia i motywacja poczucia własnej skuteczności. Spodziewano się też, że wszystkie trzy motywacje będą aktywizować Styl Twórczego Zachowania, ale w różnym stopniu – w zależności od leżących u ich podstaw potrzeb. W celu zweryfikowania postawionych hipotez zbadano grupę artystów interpretujących (*interpreters*): 73 chórzystów, 38 tancerzy i 22 muzyków ($N = 133$). Badani wypełniali Kwestionariusz Style Twórczego Zachowania, Kwestionariusz Skalę Motywacji Mocy (SMM), Kwestionariusz Skalę Uogólnionej Skuteczności oraz Wielowymiarowy Kwestionariusz Postaw Życiowych (KPŻ). Uzyskane wyniki potwierdziły zasadność twierdzenia o polimorficznym charakterze motywacji aktywizujących zachowania twórcze. Wyniki omówiono w odniesieniu do praktyki pedagogicznej.

Przekonanie, że podstawowym celem pedagogiki twórczości są studia nad rozwojem dzieci i młodzieży, a także pomoc w realizowaniu ich potencjału twórczego, jest potwierdzone teoretycznie i empirycznie (Karwowski, Gralewski 2011: 45). Niewątpliwie jednak w kręgu zainteresowań specjalistów reprezentujących ten obszar pedagogiki znajdują się także osoby dorosłe, np. uzdolnione artystycznie. Specyfika wykształcenia i pracy zawodowej artystów wymaga bowiem stałego wspomagania i rozwijania ich potencjału twórczego pod okiem fachowca. Potwierdzone jest także, że zdolności twórcze należy ciągle rozwijać, by przełożyły się na rzeczywistą twórczość w okresie dorosłości (Allan 1992; Plucker 1999; Kim 2008). Z pewnością do grupy osób, których specyfika pracy wymaga współpracy z pedagogiem specjalizującym się w danej dziedzinie sztuki, należą artyści interpretujący (*interpreters*), a więc m.in. tancerze, muzycy, chórzyci i aktorzy (Kogan 2002). Wykorzystują oni posiadane umiejętności nabywane w kilkunastoletnim procesie szkolenia do nadawania dziełom artystów generujących (*generators*) (m.in. choreografów, kompozytorów czy dramaturgów) niepowtarzalnego charakteru. Poprzez ruch ciała (tancerze), śpiew (chórzyci) czy grę na instrumencie (muzycy instrumentalni) interpretatorzy tworzą niepowtarzalną kreację spełniającą kryteria nowości i społecznej akceptacji. Od generatorów różnią się nie tylko ze względu na charakter szkolenia, ale i sam proces tworzenia. Dla artystów generujących bardziej typowa jest twórczość kompozycyjna (*compositional*) (Amabile 1996), gdzie proces tworzenia polega na

konfrontacji z problemem i stopniowym dochodzeniu do oryginalnego jego rozwiązania. Proces ten może jednak trwać bardzo długo, a odbiorca ocenia najlepszą, zdaniem autora, często wielokrotnie poprawianą wersję swojego dzieła. W przypadku artystów interpretujących praca jest oparta głównie na współdziałaniu z innymi uczestnikami występu, np. podczas prób i występu (*co-courring*). Sam proces przebiega znacznie szybciej, jest w nim więcej miejsca na improwizację i spontaniczność, ma on też charakter procesu w akcji (*acting process*) (Nemiro 1997; Sawyer 2000). Bywa, że oceniane dzieło powstaje w czasie rzeczywistym (np. *happening*), a więc wymaga nieco innego przygotowania i innych niż u generatorów środków artystycznych.

Pytanie o czynniki, które mogą decydować o powodzeniu rozwoju potencjału twórczego osób dorosłych, których specyfika pracy wymaga dalszej edukacji i wsparcia pedagogicznego, wydaje się jak najbardziej zasadne. W tym artykule odpowiedzi na wyżej postawione pytanie zdecydowano się poszukiwać, odnosząc się do dorobku psychologii twórczości. Ta bowiem jest wyspecjalizowana w badaniu różnych aspektów i przejawów twórczości. Dostarcza także podstaw teoretycznych i narzędzi do tego, by poznawać warunki aktywizujące zachowania nakierowane na twórczość (Popek 1996; Nęcka 2001; Strzałecki 2003). Przyjmując, że twórczość jest pochodną wielu czynników, tych dyspozycyjnych i środowiskowych (Amabile 1996; Popek 1996; Nęcka, 2001; Strzałecki 2003; Karwowski 2011), zdecydowano się odnieść do systemowego myślenia o twórczości, gdzie zachowanie jednostki uzdolnionej rozumiane jest jako złożona reakcja będąca odbiciem interakcji zachodzących między różnymi aspektami jej funkcjonowania (Strzałecki 2003).

Współczesne badania pokazują, że w przypadku działań nakierowanych na twórczość motywacja, a właściwie jej szczególna konstrukcja, ma ogromne znaczenie. Owa szczególność polega na polimotywacyjnym jej charakterze, co oznacza, że działania twórców mogą być aktywizowane praktycznie przez każdy motyw pełniący rolę stymulatora bądź inhibitora (Kocowski 1987; Amabile 1996; Tokarz 1998; Nęcka 2001). Wiadomo już, że charakter tej polimotywacji może być różny. Może na przykład przyjmować postać synergii (Amabile i in. 1994) – zjawiska polegającego na współwystępowaniu w pewnych warunkach motywacji o różnym charakterze, zarówno wspierającym, jak i ograniczającym twórczość. Idea ta opisana przez Teresę Amabile (1996) odnosi się do przekonania, że twórczość to nie tylko zabawa (motywacja samoistna), to przede wszystkim ciężka praca wymagająca wielu poświęceń, koncentracji i wytrwałości (motywacja celowa) (Amabile 1996; Tokarz 1998, 2005; Karwowski, Gralewski

2011; Piechota, Tokarz 2014). Inne badania pokazują, że owa polimotywacja może też mieć charakter polimorficzny, polegający na występowaniu wielu postaci motywacji jednego gatunku (Kopaliński 2003). Zjawisko to, mocno osadzone w naukach ścisłych, m.in. dzięki badaniom Aleksandry Tokarz (1998, 2005) oraz rozważaniom teoretycznym Józefa Kozieleckiego, znalazło zastosowanie w pracach badawczych nad motywacją osób twórczych (Kozielecki 2007, 2009). Zdaniem Kozieleckiego, to właśnie wielopostaciowy charakter motywacji aktywizuje jednostki zdolne i ambitne do działań twórczych o charakterze transgresyjnym (Kozielecki 2007: 330). Badacz jako potwierdzenie swoich przekonań przywołuje badania Richarda Floridy (2004), który w grupie informatyków zaobserwował, że ci najbardziej efektywni aktywizowali swoje działania nie przez jeden, ale wiele motywów o podobnym charakterze. W tym miejscu należy jednak wspominać o wcześniejszych badaniach Tokarz (1998) poświęconych poszukiwaniu dominantów motywacji w pracy naukowej. Autorka również potwierdziła istnienie opisywanego zjawiska i to znaczenie wcześniej, niż uczynił to Florida. Oba badania pokazują, że w przeciwieństwie do synergii motywacji wzmocnienie siły aktywizującej i dynamizującej działania motywu o charakterze polimorficznym odbywa się przez kumulację oddziaływania hierarchicznie usytuowanych motywów o podobnym charakterze. Nie byłaby to jednak kumulacja oparta na prostej sumie motywów, ale na zmieniających się proporcjach tych motywów będących odbiciem indywidualnej hierarchii potrzeb osób uzdolnionych.

Poczynione do tej pory obserwacje stały się inspiracją do zaplanowania badania. Poniżej zostaną przedstawione kolejno: wybrane elementy przyjętej koncepcji twórczości, koncepcji motywacji, opis celu badania i hipotez, wyniki badań własnych oraz dyskusja.

Wybrane elementy koncepcji twórczości

W niniejszej pracy przyjęto założenia oparte na koncepcji Sprawności Osobowości Andrzeja Strzałeckiego (2003). Koncepcja ta osadzona w systemowym myśleniu o twórczości ujmuje ją jako specyficzny układ cech i mechanizmów psychicznych sprzyjających utrzymaniu wytrwałości i sprawności w realizacji działań nakierowanych na twórczość (Strzałeki 2003). Autor koncepcji, nawiązując do idei osobowości efektywnej (Obuchowski 1985), a twór-

ców opisując jako ludzi efektywnych, którzy dzięki sprawności osobowości, będącej miarą sprawnie przebiegającej interakcji między sferami: motywacji, kompetencji poznawczych i odrębnością aksjologiczną, zdolni są do koordynowania własnej aktywności (Strzałecki 1992), przekształcając świat wyobrażeń i pragnień w świat idei i konkretnych działań, np. natury artystycznej (Rosińska 1985; Manturzevska, Kotlarska 1990; Popek 1996; Mróz 2008). Ujmując w modelu Styl Twórczego Zachowania założenia swojej koncepcji, autor opisuje ludzi twórczych jako uzdolnionych, którzy dzięki: 1) akceptacji siebie i radzeniu sobie w różnych sytuacjach bez poszukiwania wsparcia ze strony innych, 2) elastyczności w stosowaniu strategii rozwiązywania problemów, 3) zdolności przeciwstawiania się presji grupy, posiadaniu autentycznego i spójnego systemu wartości, stawianiu sobie i realizowaniu długofalowych, ambitnych, konkretnych celów, a także 4) samodzielnemu podejmowaniu decyzji i kierowaniu się własnym systemem wartości w realizowaniu swoich potencjałów – zdolni są do realizowania obranych celów, szczególnie tych odległych (Strzałecki, Rudnicka 1998; Strzałecki, Grzegorzczak 2007; Bartnicka-Michalska 2012; Bartnicka-Michalska [w druku]). W tym badaniu poziom zachowań twórczych przyjęto jako wskaźnik poziomu twórczości osób badanych.

Opis przyjętej koncepcji motywacji

W celu zweryfikowania hipotezy o polimorficznym charakterze motywacji aktywizującej i dynamizującej zachowania twórcze w tym artykule zdecydowano się przyjąć twierdzenia osadzone w koncepcji Psychotransgresji Kozielskiego (2007). Autor koncepcji postulującej transgresję jako podstawową tendencję dynamizującą rozwój kultury i człowieka motywację, tj. psychon motywacyjny, opisuje jako względnie trwałe i równoważny składnik psychiczny uruchamiający, ukierunkowujący, podtrzymujący, przerywający lub finalizujący proces motywacyjny (Kozielski 2007: 132). Zdaniem Kozielskiego u podstaw tego psychonu znajdują się cztery rodzaje potrzeb – natury wewnętrznej oraz zewnętrznej. Wśród nich wymienia potrzeby witalne, poznawcze, społeczne i osobiste. Ze względu na charakter mowa jest o potrzebach normalnych i potrzebach transgresyjnych. Te pierwsze, typowe, zdaniem autora, dla motywacji *niższego rodzaju*, są nakierowane na ochronę, adaptację i utrzymanie egzystencji (należą do nich m.in. potrzeby witalne i materialne). Te drugie stanowią podstawę *motywacji wyższych*, tzw. transgresyjnych, które sprzyjają działaniom

transgresyjnym, a więc nakierowanym na twórczość (należą do nich m.in. potrzeby hubrystyczne, poznawcze, społeczne i osobiste).

Polimorficzność motywacji w odniesieniu do przedstawionej koncepcji należałoby rozumieć jako sposób, w jaki jednostka uzdolniona mobilizuje siły sprawcze, takie jak pragnienia, motywy i dążenia (Kozielecki 2002: 115) w celu dokonywania kolejnych czynów o charakterze transgresyjnym, nakierowanych na przekraczanie granic materialnych, społecznych i symbolicznych (Kozielecki 2007: 333). Przykładem badań, w których próbowano ukazać opisywane zjawisko, są wspomniane już badania Floridy (2004). Autor, badając grupę informatyków, zaobserwował, że ci najbardziej efektywni aktywizowali swoje działania przez wiele motywów o podobnym charakterze – sprzyjających efektywności ich działań. Badacz odnotował pewnego rodzaju hierarchię tych motywów. Najsilniejszym okazał się nie – jak się spodziewano – motyw oparty na potrzebach materialnych, ale ten oparty na potrzebie podejmowania nowych wyzwań zawodowych. Potrzeby zmieniania otaczającego środowiska, uzyskiwania uznania w oczach kolegów czy potrzeba pracy nad interesującym problemem okazały się także istotne, ale w swoją siłą oddziaływania zajmowały niższe miejsca. Można się spodziewać, że opisane wyżej współdziałanie hierarchicznie usytuowanych motywów o charakterze transgresyjnym uda się zaobserwować w badanej grupie artystów.

Problem

Bazując na wcześniejszym opisie i istniejących doniesieniach, podjęto decyzję o poznaniu sił motywacyjnych aktywizujących i dynamizujących Styl Twórczego Zachowania. Testowano trzy motywy o charakterze transgresyjnym: hubrystyczny, poczucia własnej skuteczności i poczucia celowości i sensu życia. Wszystkie motywy mają charakter heterostatyczny, a więc aktywizowane przez każdy z nich działania są ukierunkowane na jednostkę z potrzeby m.in. rozwoju, nabywania kompetencji, ale też podtrzymania aktywności o charakterze twórczym (Piechota, Tokarz 2014).

Motyw hubrystyczny jest ściśle związany z koncepcją Kozieleckiego i odnosi się do naturalnego – zdaniem autora – zbioru potrzeb skoncentrowanych na potwierdzeniu własnej wartości (*need for self-esteem*) i pragnieniu samowyzyszczenia się (*ego aggrandizing*) przez rywalizację lub dążenie do doskonałości. Ta pierwsza jest oparta na skali porównań społecznych, druga na „polepszaniu

swoich dokonań, dzięki sięganiu po mistrzostwo” (Kozielecki 2002: 121). Realizacja obu zaś wymaga przekraczania granic własnego *Ja* w poczuciu dumy i próżności. Z badań Tokarz i Trzebińskiej (2011) wynika, że motywację hubrystyczną można traktować jako odmianę motywacji mocy opisanej przez Davida C. McClellanda (1995), gdzie podobnie jak w motywie hubrystycznym ważną rolę aktywującą odgrywają: potrzeba osiągnięć, afiliacji i mocy. Tokarz pokazała, że opisywany motyw odgrywa ważną rolę w twórczości naukowej, edukacji akademickiej i zarządzaniu (Tokarz 1998; Tokarz, Trzebińska 2011). Ponieważ jest to również motyw wrażliwy na nagrody, można się spodziewać, że w dynamizowaniu zachowań twórczych będzie on odgrywał mniejszą rolę jako odnoszący się do motywu zewnętrznego – opisywanego często jako ograniczający twórczość (Amabile 1996).

Motywym, który mieści się w charakterystyce motywów wyższych/transgresyjnych, jest też ten oparty na potrzebie potwierdzenia własnej skuteczności (*self-efficacy*) (Bandura 2008). Potrzeba ta odnosi się do subiektywnego przekonania jednostki, że posiada ona niezbędne kompetencje warunkujące powodzenie w realizacji zadania, przed jakim stanęła. Zdaniem Strzałeckiego (2005), motyw ten przez związek ze sprawnością procesów samoregulacji (Sotwin 2010) jest ściśle powiązany również z aktywowaniem zachowań twórczych. Wpływa bowiem na podejmowanie decyzji, dokonywanie wyboru i aktywizowanie działań, które mogą mieć charakter transgresyjny (Kozielecki 2007; Bandura 2008). Można się spodziewać, że w hierarchii motywów aktywizujących zachowania twórcza poczucie własnej skuteczności będzie zajmować wysokie miejsce.

Motywym, który rzadziej pojawia się w badaniach nad zagadnieniami związanymi z transgresyjnością, jest ten oparty na potrzebie nadawania swojemu życiu celu i sensu. Osadzony w paradygmacie egzystencjalnym i opisany w logoteorii Viktora E. Frankla (1985) motyw ten opiera się na uniwersalnej – zdaniem autora – potrzebie aktywnego tworzenia swojej egzystencji w poczuciu rozumienia jej sensu w przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Ten rodzaj tzw. potrzeby osobistej, zdaniem Kozieleckiego, najbardziej jest powiązanych z wewnętrznym światem jednostki. Zważywszy, że motywacja do nadawania swojemu życiu sensu aktywizuje działania nakierowane na modyfikację, zmienianie istniejących ideałów, by w efekcie ukształtować bardziej elastyczny obraz siebie i swoich celów (Obuchowski 1985, 1993), przyjęto, że motyw ten także wymaga działań nakierowanych na przekraczania granic własnego *Ja*, a więc może stanowić jedną z postaci motywacji o charakterze transgresyjnym. Biorąc zaś pod uwagę fakt, że poczucie sensu i celowości życia chroni jednostkę przed poczuciem pustki egzystencjalnej i związanymi z nią kosztami psycholo-

gicznymi, można się spodziewać, że motyw ten będzie silnie wspomagał twórczy wzorzec zachowania, a więc w hierarchii motywów zajmie wysoką pozycję (Gałdowa, Nelicki 2005).

Cel badania i hipotezy

Celem artykułu jest poszerzenie wiedzy o motywacyjnym aspekcie aktywizowania i dynamizowania twórczego wzorca zachowania osób uzdolnionych artystycznie. Do tej pory nie były prowadzone badania, w których przyjęty sposób rozumienia twórczości byłby analizowany w odniesieniu do polimorficznego charakteru motywacji. Przygotowany projekt ma więc charakter eksploracyjny. W ramach tak ujętego celu sformułowano następującą hipotezę:

H1. Zjawisko polimorficzności motywacji, rozumiane jako hierarchiczne osadzenie różnych motywacji będących postaciami jednej – głównej motywacji o charakterze transgresyjnym, będzie można zauważyć w przypadku charakterystycznej konfiguracji cech i mechanizmów psychologicznych składających się na Styl Twórczego Zachowania.

- a) Poziom wzorca twórczego zachowania opisany w Stylu Twórczego Zachowania będzie rósł wraz ze wzrostem liczby aktywujących motywacji.
- b) Udział danego motywu będzie się zmieniał wraz z ujawnianiem kolejnych motywów.
- c) W hierarchii badanych motywacji motyw hubrystyczny jako czuły na nagrody będzie usytuowany najniżej.

Opis badań

W badaniu uczestniczyło 133 artystów interpretujących (*interpreters*) (m.in. tancerze, muzycy, chórzyci i aktorzy), 95 kobiet (71,4%) i 38 mężczyzn (28,6%) pracujących w renomowanych teatrach operowych w Warszawie (Opera Narodowa, Opera Kameralna) oraz w Krakowie (Opera Krakowska) w przedziale wiekowym 22–65 lat. Średnia wieku wyniosła $M = 37,39$ lat ($SD = 10,16$). Wykształcenie wyższe zdobyły 84 osoby (63,2%), wykształcenie średnie 49 osób (36,8%). Wśród badanych artystów znalazło się: 73 chórzystów, 38 tancerzy, 22 muzyków.

Metody badawcze

Wykorzystano cztery narzędzia badawcze, za pomocą których mierzono zachowania twórcze, motywację hubrystyczną, motywację poczucia własnej skuteczności i motywację poszukiwania sensu życia.

Kwestionariusz „Style Zachowania się” opracowany przez Strzałeckiego (1989, 2003), który jest operacyjną definicją teoretycznego modelu Stylu Twórczego Zachowania, wykorzystano do mierzenia specyficznej dla ludzi twórczych konfiguracji cech sprzyjających zachowaniom twórczym (Strzałeckie 2003). Zachowania twórcze mają być pochodną czterech czynników odnoszących się do różnych aspektów funkcjonowania osób twórczych (Strzałeckie 2003, 2011): 1) *Siła ego*, 2) *Giętkość struktur*, 3) *Wewnętrzna sterowność*, 4) *Samorealizacja*. Współczynnik α Cronbacha dla kwestionariusza (STZ) dla poszczególnych czynników wynosi: *Siła ego* – 0,87; *Giętkość struktur poznawczych* – 0,89; *Wewnętrzna sterowność* – 0,88; *Samorealizacja* – 0,90; *Aprobata życia* – 0,89 (Strzałeckie 2007).

Wielowymiarowy Kwestionariusz Postaw Życiowych KPŻ jest adaptacją narzędzia Life Attitude Profile (LAP-R) skonstruowanego przez Gary’ego T. Requera (1992, za: Klamut 2010). Autorem polskiej wersji tego narzędzia jest Ryszard Klamut (2010). Narzędzia użyto do pomiaru motywacji człowieka, do określania celu i nadawania życiu sensu, a także określenia poziomu doświadczanego sensu życia. Egzystencjalne funkcjonowanie człowieka jest opisane w ośmiu wymiarach. Sześć wyróżnionych przez Requera (1992, za: Klamut, 2010) to:

1. *Cel (Celowość) (C)* – odnosi się do posiadania celów życiowych i poczucia ukierunkowania z przeszłości w przyszłość.
2. *Spójność wewnętrzna (koherencja) (SW)* – określa klarowność poczucia tożsamości i świadomość własnego miejsca w świecie.
3. *Akceptacja śmierci (AŚ)* – określa stopień akceptacji śmierci jako naturalnego aspektu życia.
4. *Pustka egzystencjalna (PE)* – określa poziom niedostatku sensu w życiu.
5. *Kontrola życia (KŻ)* – określa poziom postrzegania wolności do kierowania swoim życiem.
6. *Poszukiwanie celów (PC)* – określa pragnienie podejmowania nowych wyzwań, czerpania więcej z życia.

Kwestionariusz obejmuje również dwie skale złożone:

1. *Osobowy sens (OS)* (zbudowana z dwóch skal: *Cel* i *Spójność Wewnętrzna*) – jest definiowany jako posiadanie celów życiowych.

2. *Równowaga postaw życiowych (RPŻ)* (*Cel*, *Spójność wewnętrzna*, *Akceptacja śmierci* i *Kontrola życia* – mają wagi dodatnie, *Pustka egzystencjalna* i *Poszukiwanie celów* – ujemne) – jest ogólną miarą postaw względem życia, uwzględniającą zarówno stopień, w jakim został odkryty i jest doświadczany sens życia, jak i poziom motywacji do określenia celu i sensu.

Kwestionariusz KPŻ odznacza się satysfakcjonującymi właściwościami psychometrycznymi. Współczynnik α Cronbacha dla poszczególnych skal wynosi: *Cel* – 0,77; *Spójność wewnętrzna* – 0,74; *Kontrola życia* – 0,72; *Akceptacja śmierci* – 0,83; *Pustka egzystencjalna* – 0,70; *Poszukiwanie celów* – 0,71; *Osobowy sens* – 0,87; *Równowaga postaw życiowych* – 0,85.

Kwestionariusz Skala Motywacji Mocy (SMM) jest polską adaptacją wykonaną przez Ewę Trzebińską (2009) narzędzia Power Motivation Scale autorstwa Frieze i Schmidt (2007). Metoda ta składa się z czterech podskal opisujących cztery główne potrzeby aktywizujące zachowania człowieka: 1) *Wpływ* (odnosi się do potrzeby wpływania na ludzi i świat), 2) *Podziw* (związany z wysoką pozycją społeczną i byciem ekspertem), 3) *Przywództwo* (koncentruje się wokół zarządzania ludźmi i kierowania ich pracą) i 4) *Pomoc* (dotyczy pomocy innym ludziom, zwłaszcza przez pomysły przydatne przy rozwiązywaniu ich problemów). Kwestionariusz ten zastosowano do mierzenia motywacji hubrystycznej będącej odmianą motywacji mocy (Tokarz, Trzebińska 2011). Współczynnik α Cronbacha kwestionariusz SMM wynosi 0,80.

Skala Uogólnionej Skuteczności (Juczyński 2001), będąca polską adaptacją kwestionariusza Generalized Self-Efficacy Scale questionnaire (GSES) (Schwarzer 1997), pozwala zmierzyć siłę ogólnych przekonań jednostki odnośnie do własnej skuteczności radzenia sobie w trudnych sytuacjach. Współczynnik α Cronbacha wynosi 0,85.

Wyniki

Na wstępie analiz, w celu określenia związku zachodzącego między zachowaniami twórczymi a trzema badanymi motywacjami: mocy (hubrystyczną), poczucia własnej skuteczności i sensu życia, przeprowadzono analizę korelacji. W tabeli 1 przedstawiono wartości korelacji dla wyników ogólnych Kwestionariusza Styl Twórczego Zachowania, Kwestionariusza Motywacji Mocy, Kwestionariusza Postaw Życiowych, Kwestionariusza Poczucia Skuteczności.

Tabela 1. Wartości korelacji r Pearsona pomiędzy wynikami ogólnymi Kwestionariusza Styl Twórczego Zachowania, Kwestionariusza Motywacji Mocy, Kwestionariusza Postaw Życiowych i Kwestionariusza Skala Uogólnionej Skuteczności dla grupy artystów; $n = 133$

	Motywacja Mocy	Postawa Życiowa	Poczucie Skuteczności	Styl Twórczego Zachowania
Motywacja Mocy	–	0,24**	0,26**	0,40**
Postawa Życiowa		–	0,43**	0,59**
Poczucie Skuteczności			–	0,60**

** Korelacja jest istotna na poziomie 0,01 (jednostronnie).

Pozytywna korelacja między motywacją mocy, motywacją sensu życia (postawa życiowa), motywacją poczucia własnej skuteczności a zachowaniami twórczymi wskazuje, że wraz ze wzrostem potrzeby potwierdzenia własnej wartości wzrasta potrzeba poszukiwania sensu życia, poczucia skuteczności, jak też wzrasta poziom zachowań twórczych. Równocześnie ujawniono pozytywny związek między poszczególnymi typami motywacji. Tak więc motywacja mocy pozytywnie koreluje z motywacją sensu życia, co oznacza, że wzrost potrzeby potwierdzenia własnej wartości wzmacnia również potrzebę poszukiwania sensu i celu swojego życia. Wzrost motywacji mocy pozytywnie koreluje także z motywacją własnej skuteczności, co wskazuje, że wzrost potrzeby hubrystycznej wiąże się z większą potrzebą potwierdzenia własnej skuteczności. Pozytywna korelacja między motywacją sensu życia a motywacją własnej skuteczności oznacza, że wraz ze wzrostem motywacji do nadawania swojemu życiu sensowności i celowości wzrasta także potrzeba potwierdzenia własnej skuteczności.

W tabeli 2 zamieszczono macierz korelacji dla poszczególnych wyników Kwestionariusza Styl Twórczego Zachowania, Kwestionariusza Motywacji Mocy, Kwestionariusza Postaw Życiowych i Kwestionariusza Skala Uogólnionej Skuteczności.

W zakresie zachowań twórczych i trzech badanych motywacji negatywny związek odnotowano tylko między czynnikiem pustka egzystencjalna (motywacja poszukiwania sensu życia) a ujawnianym poziomem zachowań twórczych. Wynik ten wskazuje, że wyższy poziom poczucia niedostatku sensu życia, brak celów, brak ukierunkowania w życiu i odczuwana obojętność wiążą się z mniejszą gotowością do podejmowania zachowań twórczych. Pozytywne korelacje

Tabela 2. Wartości korelacji r Pearsona pomiędzy poszczególnymi wynikami Kwestionariusza Styl Twórczego Zachowania, Kwestionariusza Motywacji Mocy, Kwestionariusza Postaw Życiowych i Kwestionariusza Skala Uogólnionej Skuteczności dla grupy artystów; $n = 133$

	MM1	MM2	MM3	MM4	KPŻ1	KPŻ2	KPŻ3	KPŻ4	KPŻ5	KPŻ6	KPŻ7	KPŻ8	SUS	STZ
MM1	–	0,57**	0,66**	0,37**	0,23**	–	–	–	–	0,34**	0,15*	–	0,19*	0,31**
MM2		–	0,59**	0,50**	0,38**	0,24**	–	–	0,15*	0,41**	0,33**	–	0,15*	0,31**
MM3			–	0,26**	0,31**	0,16*	–	–	0,15*	0,38**	0,26**	0,16*	0,31**	0,34**
MM4				–	0,24**	0,15*	–	–0,21**	0,19*	0,29**	0,23**	0,14*	0,24**	0,33**
KPŻ1					–	0,75**	0,24**	–0,25**	0,56**	0,20*	0,94**	0,75**	0,34**	0,55**
KPŻ2						–	0,41**	–0,33**	0,61**	–	0,93**	0,83**	0,35**	0,53**
KPŻ3							–	–0,19**	0,45**	–	0,34**	0,75**	0,24**	0,25**
KPŻ4								–	–0,28**	0,26	–0,31**	–0,33**	–0,30**	–0,38**
KPŻ5									–	0,31	0,62**	0,81**	0,53**	0,64**
KPŻ6										–	0,17*	0,16*	0,18*	0,25**
KPŻ7											–	0,84**	0,37**	0,58**
KPŻ8												–	0,45**	0,59**
SUS													–	0,60**

* Korelacja jest istotna na poziomie 0,05 (jednostronnie).

** Korelacja jest istotna na poziomie 0,01 (jednostronnie).

MM – Kwestionariusz Motywacji Mocy, KMM1 – Wpływ, KMM2 – Podziw, KMM3 – Przywództwo, KMM4 – Pomoc; KPŻ – Kwestionariusz Postaw Życiowych, KPŻ1 – Cel, KPŻ2 – Spójność wewnętrzna, KPŻ3 – Akceptacja śmierci, KPŻ4 – Pustka egzystencjalna, KPŻ5 – Kontrola życia, KPŻ6 – Poszukiwanie celów, KPŻ7 – Osobowy sens, KPŻ8 – Równowaga postaw życiowych; SUS – Motywacja Poczucia Skuteczności; STZ – Styl Twórczego Zachowania.

odnotowano między pozostałymi skalami motywacji sensu życia a zachowaniami twórczymi. Oznacza to, że wzrost celowości i ukierunkowania na przyszłość, poczucie uporządkowania i rozumienia własnej egzystencji, akceptacja śmierci, poczucie wolności w podejmowaniu życiowych decyzji, gotowości wyjścia z rutyny, poczucie posiadania ważnych celów życiowych i wzrost nastawienia na zmianę wiążą się z większą gotowością podejmowania zachowań twórczych. Jeśli chodzi o związek motywacji mocy i poczucia skuteczności z zachowaniami twórczymi, to zarówno wzrost potrzeby wpływu, podziwu, przywództwa oraz pomocy, będących składową motywacji mocy, jak i wzrost poczucia własnej skuteczności wiążą się ze wzrostem zachowań twórczych.

Najsilniejszy związek między poszczególnymi zmiennymi a narzędziem Styl Twórczego Zachowania odnotowano między skalami: Kontrola życia, Równowaga postaw życiowych, Osobowy sens, Spójność wewnętrzna i Cel, należącymi do motywacji sensu życia, oraz motywacją skuteczności.

By ocenić, która z badanych motywacji ma znaczenie dla twórczego zachowania, wykonano analizy regresji wielokrokowej. Na wstępie wprowadzano całościowe wyniki poszczególnych kwestionariuszy. Aby zbadać zmienności Kwestionariusza Styl Twórczego Zachowania, wprowadzano kolejno Kwestionariusz Motywacji Mocy, następnie dodano Kwestionariusz Postaw Życiowych i na koniec Kwestionariusz Poczucia Własnej Skuteczności (tabela 3).

Tabela 3. Porównanie współczynników regresji dla ogólnego wyniku Stylu Twórczego Zachowania z uwzględnieniem wyników w Kwestionariuszu Skala Uogólnionej Skuteczności, Kwestionariuszu Postaw Życiowych i Kwestionariuszu Motywacji Mocy dla grupy artystów; $n = 133$

Zmienna	R^2	β	F
Styl Twórczego Zachowania			
Krok 1 Motywacja Mocy	0,15	0,40**	24,74**
Krok 2 Motywacja Mocy Postawa Życiowa	0,42	0,27** 0,53**	48,71**
Krok 3 Motywacja Mocy Postawa Życiowa Poczucie Własnej Skuteczności	0,53	0,20** 0,38** 0,38**	50,73**

** $p < 0,01$

β – wartość standardowego współczynnika Beta; F – wartość testu F analizy wariancji; R^2 – procent wyjaśnianej wariancji.

Dla zachowań twórczych w kroku pierwszym przeprowadzona analiza pokazała, że motywacja mocy wyjaśnia 15% zmienności. Ze względu na znak zależności można przyjąć, że im silniej badane osoby wykazywały potrzebę potwierdzenia własnej wartości, tym silniej ujawniały też zachowania twórcze. W drugim kroku, po wprowadzeniu do modelu ogólnego wyniku Kwestionariusza Postaw Życiowych (motywacja sensu życia), procent wyjaśnienia wzrósł do 42% zmienności. Tym samym można przyjąć, że osoby podejmowały zachowania twórcze tym silniej, im silniej pragnęły też zrównoważyć postawy życiowe. W kroku trzecim, po wprowadzeniu dodatkowo zmiennej poczucie skuteczności, procent wyjaśnienia wzrósł do 53% zmienności. Ze względu na korelacje poszczególnych zmiennych widać, że b dla zmiennej motywacja hubrystyczna zmniejsza się przy kolejnych dołączeniach zmiennych. Tym samym można powiedzieć, że choć zachowania twórcze są aktywowane przez wszystkie badane motywacje, to jednak największą siłą aktywującą i dynamizującą mają dwie motywacje i leżące u ich podstaw potrzeby: potrzeba poszukiwania celowości i sensu w życiu oraz potrzeba potwierdzenia własnej skuteczności.

Dyskusja

Celem przeprowadzonego badania było sprawdzenie, czy specyficzna – polimorficzna – konstrukcja motywacyjna będzie aktywizować wzorzec zachowań twórczych opisany w modelu Andrzeja Strzałeckiego (2003). Uzyskane wyniki w dużym stopniu potwierdziły sformułowaną hipotezę. Udało się pokazać, że udział poszczególnych motywów o charakterze transgresyjnym w aktywizowaniu Stylu Twórczego Zachowania ma hierarchiczny charakter, co zgodne jest też z obserwacjami poczynionymi przez Tokarz (1998) i Floridę (2004). Można więc traktować ten wynik jako potwierdzenie istnienia zjawiska polimorficzności motywacji w odniesieniu do aktywności twórców (Hipoteza 1).

Udało się także potwierdzić, że zachowania twórcze opisane w Stylu Twórczego Zachowania wzrastają wraz ze wzrostem liczby aktywujących go motywacji, ukazując równocześnie specyfikę dynamiki poszczególnych motywów (Hipoteza 1a). Tak jak się spodziewano, współdziałanie motywów nie polega na ich prostym sumowaniu się, lecz na ich doborze jakościowym, uwzględniającym indywidualny profil motywacyjny potrzeb sprzyjających aktywizowaniu i dynamizowaniu działań twórczych osób uzdolnionych (Hipoteza 1b). Jak pokazują wyniki przeprowadzonej analizy regresji, początkowo najsilniej oddziałujący motyw

hubrystyczny i leżąca u jego podstaw potrzeba postrzegania siebie jako osoby odnoszącej sukcesy (Trzebińska 2008) zmniejszał się wraz z ujawnieniem potrzeby egzystencjalnej i kompetencyjnej (Hipoteza 1c).

Fakt, że najbardziej motywującymi w badanej grupie potrzebami okazały się potrzeba potwierdzenia własnej skuteczności i potrzeba posiadania sensu życia, znajduje uzasadnienie w istniejących badaniach. Być może artyści, by znieść trudy codziennych treningów i innych wyrzeczeń wpisanych w ich pracę, potrzebują przede wszystkim potwierdzać własną skuteczność, m.in. tą twórczością (*creativity self-efficacy*) (Karwowski 2014), i sensowność oraz celowości swoich działań. Z innych badań wynika bowiem, że niezaspokojenie potrzeby sensu życia jest jednoznaczne z przeżywaniem przez jednostkę pustki – w efekcie lęku egzystencjalnego, blokujących zwrotnie twórczość (Arndt i in. 1999; Solomon i in. 1999; Łukaszewski, Boguszewska 2008). Badania Kozery (2002) przeprowadzone wśród artystów generujących (studenci ASP), a także wyniki uzyskane w tym badaniu potwierdzają opisane zależności.

Słabnący udział motywu hubrystycznego, tak ważnego w koncepcji psychotransgresji (Kozielecki red. 2009), można tłumaczyć faktem, że – jak już wspomniano – jako jedyny okazał się czuły na nagrody (Kozielecki 2007; Tokarz, Trzebińska 2011: 226). Wiele wcześniejszych badań potwierdza zaś, że nagrody bardziej ograniczają twórczość niż ją wspierają (Amabile 1979; Amabile i in. 1994). Być może dlatego właśnie motyw ten okazał się także mniej istotny w aktywizowaniu działań bardziej efektywnych badaczy, którzy pracowali głównie z potrzeby zaspokojenia ciekawości, a więc motywu poznawczego (Tokarz 1998).

Choć uzyskane wyniki należy traktować jako wstępne, wydają się one potwierdzać zasadność systemowego myślenia o funkcjonowaniu twórców. Niewątpliwie bowiem, biorąc pod uwagę różne źródła pochodzenia badanych motywów, właściwe wydaje się odwołanie do zasady ekwifinalności. Zgodnie z tą zasadą do twórczości jako rezultatu działań można dojść, wychodząc z różnych źródeł – w tym przypadku różnych potrzeb (Simon, Stierlin 1998).

Zasadne jest też przyjęcie, że zdobyta wiedza może mieć praktyczne zastosowanie m.in. w pracy pedagogicznej z osobami dorosłymi. W procesie realizacji celów edukacyjnych i zawodowych niewątpliwie pojawiają się momenty trudne, chwile załamania, w których osoba uzdolniona popada w niemoc twórczą (Strzalecki 2005; Mróz 2008). Przedłużanie się tego stanu może w efekcie prowadzić do rozwoju różnego rodzaju form zaburzeń psychicznych (Burgoyne i in. 1999; Goodwin, Janison 2007). Pedagog stoi więc przed dużym wyzwaniem. Wiadomo bowiem, że zachowania twórcze pozytywnie korelują z dobrostanem

psychicznym (Richards i in. 2002; Szpygiel 2009). Odwołując się do różnych postaci motywacji transgresyjnych, wydaje się, że pedagog może w sposób bardziej efektywny stymulować zachowania, które nie tylko wzmacniają efektywność pracy podopiecznych, ale i przyczyniają się do zwiększenia ich zadowolenia z życia.

Zważywszy na eksploracyjny charakter przedstawionych badań, wiele kwestii może budzić wątpliwości. Przede wszystkim wybrana metoda. Z pewnością konieczne wydaje się przeprowadzenie badań na grupie bardziej zróżnicowanej, wzbogaconej o inne zmienne. Zdecydowano się jednak pokazać uzyskane wyniki na tym etapie prac, gdyż być może staną się one inspiracją dla innych badaczy zgłębiających zarysowany tu temat. Na pewno konieczne jest kontynuowanie prac nad rozwojem koncepcji teoretycznej pozwalającej kumulować wyniki kolejnych badań poświęconych zjawisku polimorficzności w motywacji. Pytanie czekające też na odpowiedź dotyczy ewentualnego występowania polimorficzności motywacji wśród dzieci i młodzieży. Wydaje się, że wiedza na ten temat pomogłaby usprawnić pracę pedagogów szkolnych.

Kolejny aspekt, który wymaga badań, to poznanie roli i charakteru emocji w dynamizowaniu poszczególnych motywacji. Wydaje się bowiem, że emocje pobudzające do działań twórczych mają charakter nie tylko filokreatywny, ale i – podobnie jak motywacja – polimorficzny (Kocowski 1991; Trzebińska 1998; Tokarz 2005). Innym tematem do dalszych rozważań może być także polimorficzność motywacji w odniesieniu do struktury *Ja* i realizacji dyspozycji wolicjonalnych. Wiadomo, że nie tyle intencja do podjęcia działania, co wola i leżące u jej podstaw mechanizmy samokontroli i samoregulacji decydują o tym, czy człowiek jest w stanie zrealizować wytyczone cele (Sotwin 2010; Gasiul 2013).

Wątków godnych poruszenia jest z pewnością więcej, co potwierdza przekonanie autorki, że polimorficzność motywacji jest zagadnieniem wartym dalszych zainteresowań badawczych.

Bibliografia

- Allan J.S. 1992. *Educating performers*, „American Scholar”, nr 61, s. 197–212.
- Amabile T. 1979. *Effects of external evaluation on artistic creativity*, „Journal of Personality and Social Psychology”, nr 37, s. 221–233.
- Amabile T.M. 1996. *Creativity in Context*, Westview Press, Boulder, Co.
- Amabile T.M., Hill K.G., Hennessey B.A., Tighe E.M. i in. 1994. *The Work preference Inventory: Assessing intrinsic and extrinsic motivational orientations*, „Journal of Personality and Social Psychology”, nr 66, s. 950–967.

- Arndt J., Greenberg J., Pyszczynski T., Solomon S., Schimel J. 1999. *Creativity and Terror Management: Evidence That Creative Activity Increases Guilt and Social Projection Following Mortality Salience*, „Journal of Personality and Social Psychology”, t. 77, nr 1, s. 19–32.
- Bandura A. 2008. *Reconstruction of “free will” from the agentic perspective of social cognitive theory*, [w:] *Are we free? Psychology and free will*, red. J. Baer, J.C. Kaufman, R.F. Baumeister, Oxford University Press, Oxford, s. 86–127.
- Bartnicka-Michalska A. 2012. *Twórczość a sukces zawodowy artystów występujących*, Black Union, Jastrzębie-Zdrój.
- Bartnicka-Michalska A. w druku. *Wizerunek artysty interpretującego: między sprawnością a zaburzeniem. Perspektywa psychologiczna*.
- Burgoynes S., Poulin K., Rearden A. 1999. *The impact of acting on student actors: Boundary blurring, growth, and emotional distress*, „Theatre Topics”, nr 9(2), s. 157–179.
- Feist G.J., Barron F.X. 2003. *Predicting creativity from early to late adulthood: Intellect, potential, and personality*, „Journal of Research in Personality”, nr 37, s. 62–88.
- Florida R. 2004. *The rise of creative class*, Basic Books, New York.
- Frankl V.E. 1984. *Homo Patiens*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- Gałdowa A., Nelicki A. 2005. *O możliwościach i warunkach bycia twórczym z perspektywy aksjologicznej teorii osobowości*, [w:] *W poszukiwaniu zastosowań psychologii twórczości*, red. A. Tokarz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 9–29.
- Gasiul H. 2013. *Wybrane sposoby interpretacji procesów wolicjonalnych i wolności woli we współczesnej psychologii. Realizacja motywów ja, jako podstawa realizacji dyspozycji wolicjonalnych*, [w:] *Filozofia chrześcijańska. Osoba i wola*, red. K. Stachowicz, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Teologiczny, Poznań, s. 23–45.
- Goodwin F.K., Jamison K.R. 2007. *Manic-Depressive Illness: Bipolar Disorders and Recurrent Depression, 2nd Edition*, Oxford University Press, Oxford.
- Juczyński Z. 2001. *Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia*, PTP, Warszawa.
- Karwowski M. 2011. *The Creative MiX? Teacher’s Creative Leadership School Creative Climate and Students’ Creative Self-Efficacy*, „Chowanna”, t. 1(36), s. 25–44.
- Karwowski M. 2014. *Creative mindsets: Measurement, correlates, consequences*, „Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts”, t. 8, nr 1, s. 62–70.
- Karwowski M., Gralewski J. 2011. *Zmotywowana kreatywność: synergia motywacyjna postawy twórczej młodzieży*, „Chowanna”, t. 1(36), s. 45–58.
- Kim K.H. 2008. *Meta-analyses of the relationship of creative achievement to both IQ and divergent thinking test scores*, „Journal of Creative Behavior”, nr 42, s. 106–130.
- Klamut R. 2010. *Kwestionariusz Postaw Życiowych KPŻ. Podręcznik do polskiej adaptacji kwestionariusza Life Attitude Profile-Revised (LAP-R) Gary’ego T. Reker’a*, Pracownia Testów Psychologicznych PTP, Warszawa.
- Kocowski T. 1987. *Geneza i funkcje procesów motywacyjnych człowieka*, „Przegląd Psychologiczny”, nr 1, s. 81–115.
- Kocowski T. 1991. *Aktywność twórcza człowieka. Filogeneza. Funkcja. Uwarunkowania*, [w:] *Szkice z teorii twórczości i motywacji*, red. A. Tokarz, SAWW, Poznań, s. 9–35.

- Kogan N. 2002. *Careers in the Performing Art: A Psychological Perspective*, „Creativity Research Journal”, t. 14, nr 1, s. 1–16.
- Kopaliński W. 2003. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wydawnictwo MUZA S.A., Warszawa.
- Kozera M. 2011. *Style twórczego zachowania i poczucie sensu życia w grupie studentów ASP*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Andrzeja Strzaleckiego.
- Kozielecki J. 2002. *Transgresja i kultura*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.
- Kozielecki J. 2007. *Psychotransgresjonizm. Nowe kierunki psychologii*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.
- Kozielecki J. red. 2009. *Nowe idee w psychologii. Psychologia XXI wieku*, GWP, Sopot.
- Lewicka M. 1993. *Aktor czy obserwator? Psychologiczne mechanizmy odchylenia od racjonalności w myśleniu potocznym*, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa.
- Łukaszewski W., Boguszewska J. 2008. *Strategie obrony przed lękiem egzystencjalnym*, „Nauka”, nr 4, s. 23–34.
- Manturzevska M., Kotlarska H. red. 1990. *Wybrane zagadnienia z psychologii muzyki*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- McClelland D.C. 1995. *Human motivation*, Scott Foresman, Glenview, IL.
- Mróz B. 2008. *Osobowość wybitnych aktorów polskich. Studium różnic międzygeneracyjnych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Nemiro J. 1997. *Interpretive artists: A qualitative exploration of the creative process of actors*, „Creativity Research Journal”, nr 10, s. 229–239.
- Nęcka E. 2001. *Psychologia twórczości*, GWP, Gdańsk.
- Obuchowski K. 1985. *Adaptacja twórcza*, KiW, Warszawa.
- Obuchowski K. 1993. *Człowiek intencjonalny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Piechota A., Tokarz A. 2014. *Zastosowanie analizy konstytucji znaczenia (MCA) w badaniu motywacji do twórczości artystycznej*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 10, nr 1, s. 158–185.
- Plucker J.A. 1999. *Is the proof in the pudding? Reanalyses of Torrance's (1958 to present) longitudinal data*, „Creativity Research Journal”, nr 12, s. 103–114.
- Popek R. 1996. *Zdolności i uzdolnienia jako osobowościowe właściwości człowieka*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Richards R., red. 2002. *Everyday creativity and New Views of Human Nature. Psychological, Social and Spiritual Perspectives*, APA, Washington, DC.
- Rosińska Z. 1985. *Psychoanalityczne myślenie o sztuce*, PWN, Warszawa.
- Sawyer R.K. 2000. *Improvisation and the Creative Process: Dewey, Collingwood, and the Aesthetics of Spontaneity*, „The Journal of Aesthetics and Art Criticism”, t. 58, nr 2, s. 149–161.
- Schwarzer R. 1997. *Poczucie własnej skuteczności w podejmowaniu i nontynuacji zachowań zdrowotnych. Dotychczasowe podejścia teoretyczne i nowy model*, [w:] *Psychologia zdrowia*, red. I. Heszen-Niejodek, H. Sęk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 175–205.
- Simon B.F., Stierlin H. 1998. *Słownik terapii rodzin*, GWP, Gdańsk.
- Solomon S., Greenberg J., Pyszczynski T. 1991. *A Terror management theory of social behavior: The psychological function of self-esteem and cultural worldviews*, [w:] *Advances in experimental social psychology*, red. M. Zanna (t. 24), Academic Press, San Diego, s. 93–159.

- Sotwin W. 2010. *Wola czyli dynamika umysłu*, Wydawnictwo SWPS Academica, Warszawa.
- Strzałecki A. 1989. *Twórczość a style rozwiązywania problemów praktycznych. Ujęcie prakseologiczne*, Ossolineum, Wrocław.
- Strzałecki A. 1992. *Osobowość a style rozwiązywania problemów*, [w:] *Twórcze przetwarzanie informacji*, red. C.S. Nosal, Agencja Delta, Wrocław, s. 87–97.
- Strzałecki A. 2003. *Psychologia twórczości. Między tradycją a ponowoczesnością*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa.
- Strzałecki A. 2005. *Sprawność osobowości: Tożsamość, stabilność i integracja osobowości młodzieży uzdolnionej*, [w:] *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych. Uczeń – nauczyciel – edukacja*, t. 2, red. W. Limont, J. Cieślakowska, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków, s. 23–33.
- Strzałecki A. 2007. *Style rozwiązywania problemów praktycznych. Uwarunkowania psychologiczne*, [w:] *Współczesne wyzwania nauk praktycznych*, red. A. Lewicka-Strzałecka, Wydawnictwo WSPiZ, Warszawa, s. 137–166.
- Strzałecki A. 2011. *Style twórczego zachowania w przedsiębiorczości*, [w:] *Innowacyjna przedsiębiorczość. Teorie, badania, zastosowania praktyczne perspektywa psychologiczna*, red. A. Strzałecki, A. Lizurej, Wydawnictwo SWPS Academica, Warszawa, s. 119–151.
- Strzałecki A., Czolek D. 2005. *Osobowościowe i temperamentalne czynniki warunkujące osiągnięcie sukcesu w przedsiębiorczości*, „Przegląd Psychologiczny”, nr 2(48), s. 133–151.
- Strzałecki A., Grzegorzczak P. 2007. *Osobowościowe i poznawcze czynniki warunkujące sukces w przedsiębiorczości*, „Przegląd Psychologiczny”, nr 2(48), s. 133–151.
- Strzałecki A., Rudnicka E. 1998. *Reprezentacje poznawcze tekstu literackiego i reklamowego. Twórca i odbiorca jako uczestnicy procesu komunikacyjnego*, [w:] *Percepcja reklamy. Zagadnienia psychologiczne*, red. A. Strzałecki, Wydawnictwo ATK, Warszawa, s. 254–295.
- Szpygiel B. 2009. *Dobrostan psychiczny a style twórczego zachowania pracowników o różnym nastawieniu wobec twórczości*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem Ludwicy Wojciechowskiej.
- Tokarz A. 1998. *Motywacja hubrystyczna i poznawcza jako dominanty systemu motywacji do pracy naukowej*, „Przegląd Psychologiczny”, t. 41, nr 1/2, s. 121–134.
- Tokarz A. 2005. *Dynamika procesu twórczego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Tokarz A., Trzebińska M. 2011. *Struktura i korelaty motywacji mocy u studentów i u menedżerów*, [w:] *Innowacyjna przedsiębiorczość. Teorie. Badania. Zastosowania praktyczne. Perspektywa psychologiczna*, red. A. Strzałecki, A. Lizurej, Wydawnictwo SWPS Academica, Warszawa, s. 225–244.
- Trzebińska E. 1998. *Dwa wizerunki własnej osoby. Studia nad sposobami rozumienia siebie*, Wydawnictwo Instytut Psychologii PAN, Warszawa.
- Trzebińska E. 2008. *Psychologia pozytywna*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Trzebińska M. 2009. *Goal orientations in the context of human subjectivity*, „Nowy Sącz Academic Review”, nr 5, s. 40–48.
- Trzebińska E., Miś T., Rutczyńska I. 2003. *Wielorakie ja i jedność tożsamości. Ujęcie doświadczeniowo-analityczne*, „Roczniki Psychologiczne”, t. 6, s. 5–25.